

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVÉSZETI KAR
DOKTORI ISKOLA

Kalmár Zoltán

Szöllősy András rézfúvós
kamarazenéje

DLA-értekezés tézisei

Témavezető

Dr. Farkas István Péter habil. professor emeritus

2021.

A kutatás tárgya

Doktori disszertációm tárgya a Bartók utáni zeneszerző generáció kiemelkedő alkotójának, Szöllősy Andrásnak rézfúvós kamarazenéje. Az életművet kutató zenetudósok nem fektettek különösebb hangsúlyt az alábbi négy kompozíciót magában foglaló szegmensre: *Musiche per ottoni*, *A Hundred Bars for Tom Everett*, *Suoni di tromba*, *Quartetto di tromboni*. A kutatói kérdésselvetéseim az alábbi jelenségeket vizsgálják: A legfontosabb kutatási szempontom a négy kompozíció zeneelméleti analízise, továbbá megvizsgálom az életműben betöltött szerepüket, a művek keletkezéstörténetét és napjainkig nyúló utóéletét. Dolgozatom analitikus természetéből és a történeti háttérrel kutató jellegéből fakadóan igyekszem elkerülni a művek jelentéstartalmát elemző megközelítéseket, mivel véleményem szerint a rézfúvós kamaradarabok, és általában véve a Szöllősy zenéjének metafizikai, zeneesztétikai tartalmainak vizsgálata önálló értekezést kíván meg. Dolgozatomnak nem célja az előadóművészet és a zeneelmélet társdiszciplínáihoz tartozó tudományterületek szempontrendszerének és fogalmi apparátusának átvétele, célja viszont a szorosan vett zenei megoldások feltárása. Igyekeztem egy olyan szempontrendszer felvonultatására, amely a kompozíció dallam-harmónia-ritmika-forma jellegű analízis eredményeit társítja a művek történeti háttérével. Ez az öt vizsgálati szempont ugyanis – amellett, hogy zenetudományos diskurzus alapjául szolgálhat – nézetem szerint egzakt leírást ad a szerző művészetének dolgozatban tárgyalt szegmenséről.

A kutatási folyamat és módszerei

A dolgozat logikai struktúrája két fő szemponton alapszik: a műelemzésen és a történeti kontextusok bemutatásán.

1. Műelemzés: A négy kompozíció elemzésénél kiemelt szerepet kap az adott darab szeriális jelenségeinek vizsgálata. A művek sorának jellemzése a különféle hangközmodellek, ismétlődő hangközminták, hangzatok és fordítások beazonosításával történik. Fontosnak tartottam az esetlegesen előforduló tonális zenei felületek (centrumhangok, hármás és négyeshangzatok, diatónikus skálatörédek, funkciós rendhez igazodó tonális felületek) jelenlétének kimutatását. Ezek mellett szerepel a szerkezeti felépítés formai megnyilvánulásainak közreadása, az adott kompozíció dallami és akkordikus aspektusainak leírása. Bizonyos elemzési módszereket átvettem a Bartók zenéjét kutató zenetudósok elemzési módszerei közül, különös tekintettel Lendvai Ernő tengelyrendszer elméletére. A rézfúvós kamaraművek hangzásvilágának és szerkezeti felépítésének elemzésén túl vizsgálataimat az életmű zenekari és további kamara kompozícióinál használatos gyakorlat alapján interpretálom. Szöllősy

műveiben gyakran előfordul egy műben több tizenkétfokú sor vagy téma, ezekben az esetekben az elemzésnél különböző színnel jelöltem az azonos sorhoz tartozó hangok számozását a könnyebb követhetőség érdekében.

2. *Történeti sajátosságok:* A kamaraművek történeti hátterét a megrendelő az előadó és az ajánlás szempontjai alapján közelítettem meg. Kutatásom folyamán Szöllősy zenetudósi munkásságának néhány meghatározó írásművét, például a *Kodály művészete* című doktori disszertációt, és az *Honegger*-monográfia elemzési szempontrendszerét is megvizsgáltam. Ezek alapján megismerhettem a szerző zenetudományi habitusát. A zenetörténeti korszakok mestereihez fűződő kapcsolatok, hatások és párhuzamok vizsgálata fontos szempont, különösen a *Musiche per ottoni* archaizáló tételeinek vizsgálatánál. Emellett kutatásokat végeztem az Országos Széchényi Könyvtárban, a BTK-ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában, valamint az MTVA Archívumában, azzal a reménnyel, hogy hivatalosan ki nem adott Szöllősy-művekre bukkanhatok. Dolgozatom fontos hivatkozási alapja – az értekezésem keretein belül először kutatott és idézett – Szöllősy-levelezés, mely a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Könyvtárában hozzáférhető. A levelek tanúsága őszinte képet fest Szöllősy saját kora zenéjéhez való viszonyulásáról, saját művészetének jellemzéséről. A kutatási tevékenységem folyamán jelentős segítséget nyújtottak az alábbi webes adatbázisok: www.muzykalendariium.hu (sajnos már nem hozzáférhető), www.arcanum.hu, melyek gyors elérésű és hitelesen idézhető tartalmakat biztosítottak a disszertáció szakirodalmához. Teoretikus iránymutatásul szolgáltak a beszélgetések és levélváltások azokkal az előadóművészekkel, akik a művek hazai és nemzetközi népszerűsítésében elvitathatatlan érdemeket szereztek. Dolgozatomnak nem tárgya a korszak rézfúvós kamarazenei életének részletes vizsgálata, mivel ez a téma már több doktori disszertációban is feldolgozásra került. Amennyiben a szöveg megértése mégis kíván ilyen utalásokat, azokat lábjegyzetben rögzítem. Szöllősy rézfúvós műveinek keletkezéstörténete bizonyos szempontok alapján párhuzamba állítható a kortársak hasonló szerzeményeivel. Jó példa erre Hidas Frigyes: *Fantázia trombitára és zongorára* című kamaraműve, mely épp úgy az 1984-es Nemzetközi Trombitaversenyre íródott akárcsak a *Suoni di tromba*; hasonló párhuzam fedezhető fel Hidas: *Fantázia basszusharsonára* és az *A Hundred Bars for Tom Everett* között, mely kompozíciók Tom Everett basszusharsona-művész megrendelésére íródtak nagyjából egy időben. Illetve érdekes párhuzam a *Quartetto di tromboni*, és a vele azonos évben íródott Márta István műve a *... per quattro tromboni* eredményei az 1987-es „Új magyar zene a rádióban” megmérettetésén, ahol a Szöllősy-mű a kritikusok díjat kapta míg Márta harsonakvartettje a közönségdíjat kapta meg. Fontos kapcsolódási pontok mutathatók ki Ligeti *Hegedű, kürt és zongora triója* valamint a *Suoni di tromba* között. A tárgyalt művek utóéletében

az *A Hundred Bars for Tom Everett* esetében történtek említésre méltó események. A kompozíció ugyanis a mai napig nagy népszerűségnek örvend az Amerikai Egyesült Államokban. Több CD-felvétel is készült belőle, legutoljára 2014-ben Justin Clark rögzítette korongon. A dolgozatban – címében foglaltakon túl – említést teszek a vegyes kamaraművekről is, melyekben egy vagy két rézfúvós hangszert használ a szerző, ezek az *Elegia* és a *Pro Somno Igoris Stravinsky quieto*, valamint a *Kolozsvári éjjel*. Mivel a két kompozíció szakirodalomban könnyen hozzáférhető, így a rézfúvós hangszerek szerepén túl nem írtam róluk a dolgozatban.

A kutatás eredményei és levonható következtetései

Kutatásom eredményei alapján kijelenthető, hogy a szerző rézfúvós kamarazenéje egyenértékű az életmű többi korszakalkotó művével. A dolgozat törekszik minél részletesebb betekintést nyújtani a szerző négy kamaraművének szerkezeti felépítésébe, ezáltal iránymutatásként szolgálhat a műveket előadni kívánó rézfúvós növendékek és művészek számára. A kompozíció szerkezetének alapos ismerete nem csak a mű előadását, de a befogadását és megértését is megkönnyíti. A komplex belső logikai struktúrán alapuló kompozíciók párhuzamba állíthatók a más hangszercsoportokra íródott kamaraművek jelentőségével. Szöllősy rézfúvós kamaraműveinek szerkezete visszavezethető a Bartóknál is megfigyelhető jelenségekre: a híd jellegű a visszatéréses forma, a tengelyrendszeren ábrázolható hangzatkapcsolatok, és hangközmodellek, melyek megfigyelhetők a darabok sorszerkesztési szabályszerűségeiben is. A szerző eszköztárának sajátossága az egyénien kezelt dodekafónia, mely a rézfúvós kamaraművek hangkészletében is megfigyelhető. A *Musiche per ottoni* bizonyos tételei, és az *A Hundred Bars for Tom Everett* több tizenkétfokú hangsort is tartalmaz, ezért ezeket témaként definiáltam a dolgozatban. A *Quartetto di tromboni* viszont egy alapsorral rendelkezik így ott a sor kifejezést használtam, a tizenkétfokú jelenségek vizsgálatánál.

Szöllősy dodekafóniájának sajátosságai

A sorok több esetben is témaként, dallamként szerepelnek a kompozícióban, olykor több különböző sor is megfigyelhető. Jó példa erre a *Musiche per ottoni* bizonyos tételeiben az adott szólamra jellemző tizenkétfokú hangkészlet, vagy az *A Hundred Bars for Tom Everett* szerkezeti egységeiben megfigyelhető különböző hangkészletet felvonultató dodekafon témák; szemben a műfaj monotematikus sajátosságával. Nem jellemző továbbá a sor akkordszerű felhasználási módja. Kivétel ez alól a *Harsonakvartett* első tétele.

Transzpozíciók: A sor különböző hangmagasságokban történő elhelyezése jellegzetes eljárás Szöllősy rézfúvós művészetében. Az eljárás leginkább a *Quartetto di tromboni* második tételében figyelhető meg, de találkozhatunk az eljárással az *A Hundred Bars for Tom Everett*,

illetve a *Musiche per ottoni* bizonyos tételeiben is. Ezen transzpozíciók olykor visszavezethetők a funkciós tonális rendre (pl.: kvint, kvart távolságok), illetve a tengelyrendszerhez köthető Bartóknál is megfigyelhető távolságokra (pl. tritónusz).

Fordítások: Szőllősy rézfúvós műveiben alkalmazott szerializmusának nem elsődleges célja a sor valamennyi fordításának felvonultatása. Gyakori jelenség, hogy a sor csak alapsorként figyelhető meg. Az *A Hundred Bars for Tom Everett* az egyetlen rézfúvós szerzemény ahol valamennyi fordítástípussal találkozhatunk. Azonban a fordítások nem egy sorra vezethetők vissza, hanem a műben szereplő dodekafon témák közül az egyik rákfordításban, a másik ráktükör, stb. fordításban jelenik meg, és jellemzően a 12 hangnak csak egy része szerepel a fordításokban. A *Musiche per ottoni* tételeiben kevés fordítást találhatunk, kivétel ez alól a *Specchio*, *Canone II.* és a *Riflesso* tételekben megfigyelhető tükörfordítás, valamint a *Corale I.*, és az *Intrada II.* tételekben szereplő rákfordítások.

További egyedi sorszerkesztési megoldások: Jellegzetes eljárás a sor hangjainak felcserélése például: *A Hundred Bars for Tom Everett*, *Musiche per ottoni* *Canone I.* tétele. Jellemző a sor fokozatos kiépítése: elindítja a sort, majd újrakezdi, egy hangot hozzáad, majd kezdi előlről addig, míg el nem ér a tizenkettedik hangig. Jó példa erre az *A Hundred Bars for Tom Everett* első, második, negyedik és ötödik szerkezeti egysége, illetve a *Quartetto di tromboni I.* tételében a sor megjelenése. Ez a fajta ismétlés majd fokozás elvonatkoztatott értelemben hasonlít a schönbergi mondat belső ismétlődéseihez. Sajátos jellegzetessége még Szőllősy soros szerkesztésének a sor hangközei között szerepeltetett diatónikus betagozódások, valamint hármas-, és négyeshangzatokra utaló hangközlépések.

A rézfúvós művek formai sajátosságai: Szőllősy műveinek formai aspektusairól szakirodalomban elterjedt kifejezés, az „immanens érthető forma” a rézfúvós kamaraművekben is megmutatkozik. Mind a négy kompozíció szerkezetére jellemző a zárt zenei gondolatok jól körvonalazott elkülönülése. Az *A Hundred Bars for Tom Everett* esetén, valamint a *Quartetto di tromboni I.* tételében megfigyelhető az egyedien kezelt bartóki hídforma. A *Musiche per ottoni* rövid tételei pedig túlnyomó részt imitációs szerkezetben íródtak, egyes tételekre a strófikus korál szerkezet jellemző, illetve bizonyos tételeken megfigyelhető a kis háromtagú forma is. A *Quartetto di tromboni II.* tételénél strófikus jellegű építkezést fedezhetünk fel, mely magán hordozza a volta-tánc jellegzetes ritmikáját.

A kutatáshoz szorosan kapcsolódik az elemzett kamaraművek hangversenyen való előadása, mely különösen aktuális a dolgozat megjelenésének évében, mely egybeesik Szőllősy születésének 100. évfordulójával. A szerző tiszteletére szervezendő koncertsorozat RÉZ(k)ARCOK – SZŐLLŐSY100 címen országos és nemzetközi szinten is megszólalnak

majd Szöllősy rézfúvós szerzeményei. A hangversenyek végeztével, pedig CD kiadványon rögzítjük a négy művet. A dolgozat eredményei felhasználásra kerülnek a hangversenyek műsorközlésében, illetve a CD kiadvány mellékletében, valamint előadások keretén belül ismertetésre kerülnek az ország rézfúvós eseményein, mint például a VI. Békéscsabai Harsonás Napok.

A dolgozat újdonság értéke és szakirodalomban betöltött helye

A dolgozat újdonság értéke a négy kamaramű analitikus feldolgozásában nyilvánul meg, mivel tudományos értekezés tárgyát eddig nem képezték, illetve a Szöllősy-életművet elemző írások csak érintőlegesen tárgyalták szerepüket. Véleményem szerint a kapcsolódó szakirodalom hiányos, nem csak a tárgyalt négy kompozíció elemzésének közreadásával, hanem általában véve a rézfúvós kamaraművekről végzett zenetudományos igényű elemzések, recenziók, és egyéb publikációk közreadásával. Írásművek hiányában nem kezdeményezhető tudományos igényű diskurzus, melyek így új művek születése iránti inspirációként sem szolgálhatnak. Dolgozatom létrejötte, remélem ösztönzőleg hat majd más XX. századi és kortárs alkotóink munkásságának vizsgálatára, különféle szempontú kiadott kontextualizálására, mindezek pedig alapjául szolgálhatnak rézfúvós mesterkurzusok, nyári akadémiák és egyéb szakmai napok tudományos előadásainak létrehozására, ahol a szerző, előadó és közönség szakmai vitát folytathat, és hasznos következtetésekre juthat.